

Josip Mihaljević
Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska
josip@isp.hr

SIGURNOSNO-OBAVJEŠTAJNI ASPEKT SLOMA HRVATSKOG PROLJEĆA

UDK: 355.40(497.1)"1971"
 323.1(497.1=163.42)"1971"
 Pregledni rad

UVOD

Dokument „Aktuelno stanje posle 21. sednice Predsedništva CK SKJ i ocene bezbednosne situacije u Jugoslaviji u 1971. godini” nastao je u Službi državne bezbednosti (SDB)¹⁰⁰⁹ Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove (SSUP) Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ).¹⁰¹⁰ Riječ je bila o strogo povjerljivom dokumentu napisanom na samome kraju 1971. godine, 30. prosinca. Prijepis koji se ovdje objavljuje napravljen je prema primjerku br. 5 koji se čuva u fondu 1561 Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu.¹⁰¹¹ Pisan je latinicom na srpskom jeziku i ovdje ga se vjerno prenosi. Ispravljene su samo neke očite sitne slovne i tiskarske pogreške, na što je posebno upozoreno u bilješkama. Bilješke su uporabljene i za neka dodatna pojašnjenja manje poznatih pojmova i kratica te su razriješeni identiteti osoba koje se u tekstu spominju pod nepunim imenom ili prezimenom. Time se nastojalo čitateljima olakšati razumijevanje samoga izvora. U originalu dokument obuhvaća 49 stranica, a u ovom izdanju broj je stranica nešto manji zbog razlika u veličini fonta i grafičkom prijelomu.

Ovaj dokument plastično dočarava što je sve tadašnji komunistički poredak u Jugoslaviji smatrao neprijateljskom djelatnošću, odnosno koga je smatrao neprijateljima poretka. Riječ je o periodičnom pregledu stanja iz domene sigurnosti i o prijedlozima za poboljšanje rada SDB-a. Vrlo vjerojatno nastao je kao sažetak informacija republičkih i pokrajinskih grana Službe koji je u SSUP-u sažet u informaciju za politički vrh SFRJ te vrhove republika i pokrajina.¹⁰¹² Iako govori o situaciji u čitavoj jugoslavenskoj federaciji, fokus u analizi dan

¹⁰⁰⁹ U hrvatskoj inačici rabio se naziv Služba državne sigurnosti (SDS), a u ovome ću tekstu radi jasnijeg razgraničenja između savezne i republičke razine SDS-a za saveznu razinu upotrebljava i pokratu SDB, a za republičku i sve niže razine pokratu SDS.

¹⁰¹⁰ Opširnije o ulozu i hijerarhijskom odnosu SSUP-a i SDB-a, tj. o njihovu mjestu u sustavu uprave SFRJ vidjeti Ljubiša Korać, *Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943 – 1978*. (Beograd; Zagreb: Arhiv Jugoslavije; Globus, 1981), str. 219-224.

¹⁰¹¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, 4.0/14, „Aktuelno stanje posle 21. sednice Predsedništva CK SKJ i ocene bezbednosne situacije u Jugoslaviji u 1971. godini”.

¹⁰¹² Sukladno tomu ovakav bi se dokument vjerojatno mogao naći i u arhivskom fondu Izvršnog vijeća Sabora SRH, kao i u fondu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH).

je događajima u Hrvatskoj, odnosno onomu što mi danas nazivamo hrvatskim proljećem. Istodobno, dokument najavljuje represiju koja će ubrzo zadesiti aktere hrvatskoga proljeća.

Dokument se sastoji od triju većih cjelina. U prvoj se daje pregled onoga što je SDB smatrao neprijateljskom djelatnošću, i to za razdoblje nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ, dakle od početka do kraja prosinca 1971. SDB je govorio o trima osnovnim kategorijama neprijatelja. Bili su to „unutrašnji neprijatelji“, „neprijateljski deo emigracije“ i „strane obavještajne službe, DK¹⁰¹³ i druge misije u SFRJ“. Drugi dio dokumenta donosi ocjene sigurnosne situacije u 1971. godini koja je iz perspektive SDB-a bila izrazito zahtjevna. Uz neke opće opservacije, ovdje su predstavljene specifičnosti djelovanja svake od triju navedenih skupina neprijatelja. Treći dio dokumenta govori o tada aktualnim problemima sustava zaštite ustavnog poretka. Tu je najveći dio posvećen ulozi Službe u tom sustavu, pitanjima njezina društvenog i položaja u pravnom sustavu, kao i pitanjima iz stručne aktivnosti SDS-a i pitanjima djelovanja drugih tijela i institucija iz sfere sigurnosti.

U ovom tekstu koji služi kao uvod za čitanje neću pričavati svaku od cjelina dokumenta, nego ću ukratko objasniti tri osnovne kategorije neprijatelja kako ih je vidio SDB, odnosno tadašnja vlast u komunističkoj Jugoslaviji, osvrnuti se na stanje i ulogu same Službe te na kraju navijestiti koliko je ova analiza usmjerivala daljnji tijek događaja hrvatske povijesti.

Unutrašnji neprijatelji

Pod pojmom unutrašnjeg neprijatelja Služba je razumijevala sve skupine i pojedince, građane Jugoslavije, koje su smatrali zagovornicima ili provoditeljima ideja protivnih „partijskoj liniji“ – politici zacrtanoj na najvišoj partijskoj razini. Kao prvi i najopasniji unutrašnji neprijatelj naveden je „hrvatski nacionalizam i separatizam“. Osim toga, među važnije neprijateljske tendencije ubrajaju i „srpski nacionalizam i šovinizam“, „albanski šovinizam i iredentizam“, ¹⁰¹⁴ „talijanski iredentizam“, grupe koje stoje na „birokratsko-etatiističkim pozicijama“, ¹⁰¹⁵ „informbiroovce“, ¹⁰¹⁶ „ekstremne anarholiberalističke grupe“¹⁰¹⁷ te razne „opozicione različite političkih opredjeljenja“ poput Milovana Đilasa i Edvarda Kocbeka.

Rezimirajući aktualni trenutak, kraj 1971. godine, u analizi SDB-a istaknuto je da je riječ o izrazito ozbiljnoj situaciji u kojoj neprijatelj nastoji održati „atmosferu nespokojstva

¹⁰¹³ Diplomatsko-konzularne.

¹⁰¹⁴ Iredentizam je pojam koji potječe iz talijanskog jezika i koji označuje politiku, pokret ili ideologiju koja teži proširivanju državnih granica jedne nacionalne države na račun drugih država u svrhu sjedinjavanja teritorija na kojima žive pripadnici te nacije. U praksi albanskog iredentizma riječ je bila o politici kojoj je svrha bila sve Albanice i teritorije na kojima su oni živjeli ujediniti u jednu nacionalnu državu, što je značilo aspiracije na jugoslavenski teritorij, prije svega na područje Kosova.

¹⁰¹⁵ Pod pojmom birokratsko-etatiističkih pozicija razumijevalo se zagovornike centralističke i unitarističke politike u Jugoslaviji.

¹⁰¹⁶ Informbiroovci su bili ljudi optuženi ili sumnjičeni da su pristaše Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine kojom je jugoslavensko komunističko rukovodstvo na čelu s Josipom Brozom Titom bilo proglašeno revizionističkim i od drugih komunističkih partija osuđeno zbog odbijanja da se podvrgne napucima iz SSSR-a.

¹⁰¹⁷ Misli se na lijevo orijentirane intelektualce, ponajviše na onaj krug okupljen oko filozofskog časopisa *Praxis* i Korčulanske ljetne škole.

i zategnutosti”. Zbog toga organi unutrašnjih poslova „rigorozno održavaju javni red i mir i dokumentuju aktivnost učesnika u ekscesima”. SDB procjenjuje da će neprijatelj u zemlji, s obzirom na primjenu oštrih represivnih mjera na suzbijanju dotadašnjeg uglavnom „javnog ispoljavanja neprijateljske aktivnosti”, pribjeći i ilegalnim formama djelovanja i da će nastojati u tome tražiti suradnju sa svim protivnicima sistema u zemlji i inozemstvu, bez obzira na njihova trenutačna opredjeljenja. Očekivali su da i postojeće stanje u nekim sveučilišnim centrima (Beograd, Zagreb, Priština, Ljubljana) iskoriste ekstremističke grupe radi organiziranja širih ekscesa.

Navode da je unutrašnji neprijatelj prvo širio sumnju u to da će sistem biti sposoban prevladati svoje proturječnosti, a da je zatim bio iznenađen energičnom i sinkroniziranom akcijom političkih i represivnih tijela. Navodi se da je očito da su efekti javnoga neprijateljskog rada mnogo snažniji nego se mislilo, da je neprijatelj uspio „da pusti korenje u mnoge naše institucije”, a najtežu posljedicu vide u „gubljenju ideološke orijentacije kod nekih komunista”, u stvaranju „pokreta” i savezništvu komunista s nacionalizmom. Smatraju da se unutrašnji neprijatelj orijentirao na zauzimanje pozicija unutar sustava te da je nerijetko i prihvatio političke teze Saveza komunista.

U dokumentu se navodi da su nacionalistički agresivnije nastupale grupe u kulturnim institucijama, raznim udruženjima (npr. književnika), na pojedinim fakultetima i u novinskim listovima. SDB zaključuje da je u SR Hrvatskoj unutrašnji neprijatelj najjače efekte postigao „raspirivanjem nacionalizma i separatizma” kroz skupine u Matici hrvatskoj i u Društvu književnika Hrvatske. Navodi se također da su se u posljednje vrijeme te skupine i institucije nametnule kao paralelna snaga Savezu komunista Hrvatske, da su svoje ideje i zahtjeve plasirali u javnost preko svojih glasila – *Hrvatskog tjednika*¹⁰¹⁸ i *Hrvatskog gospodarskog lista*¹⁰¹⁹. U analizi se navodi da su te snage podršku širih slojeva tražili na parolama o ugroženosti hrvatske nacije, o eksploataciji koja se nad hrvatskom nacijom provodi u Jugoslaviji i na zahtjevima za samostalnom državom s vlastitom armijom i predstavništvom u Organizaciji ujedinjenih naroda (OUN). S druge strane, svoje su protivnike nastojali eliminirati etiketiranjem da su unitaristi i da djeluju protiv interesa hrvatske nacije. Navodi se i da su hrvatski nacionalisti osvojili pozicije u nekim općinskim centrima, poput Drniša, Slavonske Orahovice, Slavonske Požege i Zadra, i da su nastojali isto ostvariti i u radnim organizacijama i u rukovodstvima društveno-političkih organizacija. Na Sveučilištu su

¹⁰¹⁸ *Hrvatski tjednik: novine za kulturna i društvena pitanja* časopis je koji je 1971. pokrenula i izdavala Matica hrvatska i koji se najčešće spominje kao glavni medij preko kojeg su hrvatski intelektualci širili ideje hrvatskoga nacionalnog reformskog pokreta. Glavni je urednik bio Igor Zidić (do 13. broja), a potom Vlado Gotovac. Na vrhuncu je dosegao nakladu od 130 000 primjeraka, ali je nakon sloma hrvatskog proljeća i časopis ugašen. Opširnije vidjeti Josip Mihaljević, „Gotovac, Vlado, ur. Hrvatski tjednik, 1971. Časopis”, *COURAGE Registry*, 2018., pristupljeno 25. svibnja 2021., <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n14543?hr>.

¹⁰¹⁹ *Hrvatski gospodarski glasnik – list za gospodarsko-politička pitanja* započeo je izlaziti u svibnju 1971. u izdanju Društva ekonomista u Zagrebu kao glasilo u kojemu su hrvatski ekonomisti i gospodarstvenici trebali dobiti prostor za promišljanje o ključnim gospodarskim pitanjima. Glavni i odgovorni urednik bio je Vladimir Veselica. Opširnije o ovom časopisu i njegovu pristupu gospodarskim temama vidjeti Luka Šajnović, „Gospodarska pozadina Hrvatskog proljeća: Zajedničko nastupanje hrvatskog političkog rukovodstva i suvremenog tiska” (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2019).

uspjeli preuzeti rukovodstva Saveza studenata Zagreba i Hrvatske, kao i to da među studentima organiziraju aktivnu grupu koja je bila glavni nosilac studentskog štrajka.

U analizi se govori da je djelovanje protiv ovakvih tendencija bilo blokirano zbog stvaranja pokreta, liderstva i demagogije pojedinaca iz struktura SK koji su podržavali nacionalističku djelatnost. Takav je odnos otupljivao oštrinu borbe protiv neprijatelja, pa su SDB i druge službe unutrašnjih poslova u Hrvatskoj „bile blokirane stavom vrhova”. Navode da su službe javne i državne sigurnosti tijekom 1971. godine podnijele više od 700 kaznenih i preko 1400 prekršajnih prijava protiv osoba koje su javno nacionalistički istupale, ali im je dio političkog vrha Hrvatske zamjerio da se bave „kafanskim nacionalizmom umesto obaveštajnim službama”. Kritiziraju i pravosuđe. Navode da je javni tužilac Zagreba bio član nacionalističke skupine iz Matice hrvatske, da je SDB „blagovremeno informisala o ovoj neprijateljskoj delatnosti, ali od političkih organa nisu poduzimane potrebne mere”. Iako ga ovaj dokument imenom ne spominje, riječ je bila o Slobodanu Budaku, dotadašnjem okružnom javnom tužiocu Zagreba, koji će 1972. biti prozvan jer 1971. „nije koristio zakonska ovlaštenja da bi zaštitio društvo od neprijateljskih snaga”.¹⁰²⁰ Za sličan je krimen prije njega prozivan i optužen Ljudevit Dežmar, dotadašnji javni tužilac SRH.¹⁰²¹

Prema analizi SDB-a, u Hrvatskoj se u posljednje vrijeme sve više razvijala i djelatnost srpskih šovinista, posebno oko zagrebačke „Prosvjete” koja je djelovala „u sprezi sa grupama srpskih nacionalista iz Beograda, a nisu mirovali ni IB i drugi birokratsko-etatiistički elementi, grupa 'Praxis' i dr.”.

Spominju i sigurnosne situacije u drugim republikama i pokrajinama, a za Bosnu i Hercegovinu napominju da su izrazi neprijateljske djelatnosti više bili refleksija djelatnosti hrvatskih i srpskih nacionalista iz drugih republika nego što je bilo takvoga izvornog djelovanja u BiH. Navode da je nacionalizam u porastu i u Srbiji, gdje srpski nacionalisti traže da Srpska pravoslavna Crkva postane organizacija okupljanja protivnika sistema, a vrhovi klera traže oslonac među intelektualcima. Na Beogradskom sveučilištu uočavaju pak djelovanje anarho-liberalne grupacije koja zastupa tzv. šezdesetmaški program u kojemu se kombiniraju elementi buržoaske i etatiističko-socijalističke ideologije. Uočavaju da je aktivnost pojačala i grupa osuđena na tzv. Brijunskom plenumu, odnosno na IV. sjednici CK SKJ iz srpnja 1966. na kojoj je politički pad doživio Aleksandar Ranković i ono krilo Partije koje je zagovaralo centralističku politiku. SDB je upozoravao da je ova skupina unitarista u novonastaloj situaciji obračuna s hrvatskim nacionalizmom sada likovala i inzistirala na tome da su 1966. bili neopravdano osuđeni, da je posljednji tijek događaja to dokazao, da se samoupravljanje nije potvrdilo kao pravi put u socijalizam te da demokracija vodi prema anarhiji.

SDS ističe da unutar svake od navedenih neprijateljskih grupacija postoje uže cjeline s mnogo antagonističkih interesa, koje se i međusobno sukobljavaju, i da se u tim okvirima mogu prepoznati dvije osnovne i antagonističke platforme – „liberalno-buržoaska” i „biro-

¹⁰²⁰ Slobodan Budak isključen iz SK, *Borba* 50, br. 87 (29. ožujka 1972): str. 7.

¹⁰²¹ Ljudevit Dežmar isključen iz Saveza komunista, *Borba* 50, br. 67 (9. ožujka 1972): str. 4.

kratsko-etatiistička”. No napominju da u djelatnosti na rušenju ustavnog poretka one ipak često „postizu akciono jedinstvo”, jer napadaju vrijednosti sistema, koriste se istim uvjetima i povodima i nerijetko se oslanjaju na iste snage.

Neprijateljska emigracija

Kada govore o neprijateljskoj aktivnosti emigracije, misle prije svega na hrvatsku emigraciju. Još je u siječnju 1970. na 10. sjednici CK SKH Bakarić istaknuo kako Hrvatska ima „najveću i najgoru emigraciju”. Najveću ne samo po ukupnom broju nego i najveću političku emigraciju, a „najgoru po tome što nitko nije tako surov, tako neprijateljski raspoložen od svih drugih emigracija kao naša emigracija prema Jugoslaviji”.¹⁰²² SDB uočava da je nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ pojačana aktivnost emigracije kroz organiziranje demonstracija, raspacavanje letaka te kroz povezivanje emigrantskih organizacija radi organiziranijeg i jedinstvenijeg nastupanja prema zemlji. Navode i jaču propagandnu aktivnost prema građanima koji se nalaze na privremenom radu u SR Njemačkoj. Govore da „ustaška emigracija” u Njemačkoj apelira na radnike da povuku svoje devizne uloge iz jugoslavenskih banaka te da se organiziraju protujugoslavenske demonstracije u nizu gradova SAD-a, Kanade i zapadne Europe, uglavnom ispred zgrada diplomatsko-konzularnih predstavništava SFRJ. Navode također da je uočen dolazak „pripadnika terorističke organizacije ’Hrvatsko revolucionarno bratstvo’” (HRB) iz Australije i SAD-a u Europu, te se spominju njihove namjere da počnu djelovati prema Jugoslaviji. „Prema novijim, neproverenim informacijama, ekstremisti HRB prete da će uskoro izvesti atentat na Predsjednika Republike, izvršiti neke diverzantske akcije u Srbiji.” Iako nisu učinili ništa od navedenoga, poduzeli su jednu veliku akciju u lipnju 1972., o čemu će biti riječi u nastavku.

Neprijateljski dio emigracije aktivno je djelovao prema radnicima privremeno zaposlenima u inozemstvu i nastojali su u zemlju vratiti nekompromitirane emigrante koji bi u zemlji neprijateljski djelovali. Ovo je praćeno i pripremama za izvođenje obuke u različitim vojnim vještinama kod nekih organizacija neprijateljskih dijelova hrvatske i albanske emigracije. SDB je bio svjestan da su terorističke akcije na jugoslavenska diplomatsko-konzularna predstavništva kao svrhu imale onemogućiti njihov normalan rad s radnicima na privremenom radu u inozemstvu, izvršiti pritisak na jugoslavensko i strano pravosuđe, a prije svega kod svjetske i jugoslavenske javnosti stvoriti dojam o postojanju organiziranih snaga otpora jugoslavenskom društveno-političkom sistemu. Navode i neke uspješne terorističke akcije, ponajprije ubojstvo ambasadora Vladimira Rolovića u travnju 1971. u Švedskoj te namjere emigranata da izvrše atentat na predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita.¹⁰²³

¹⁰²² Milovan Baletić, Zdravko Židovec, ur. *Deseta sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisnika): Zagreb, 15. 16. i 17. siječnja 1970.* (Zagreb: Vjesnik, 1970), str. 50.

¹⁰²³ U jugoslavenskom veleposlanstvu u Stockholmu dvojica radikalnih hrvatskih emigranta Miro Barešić i Anđelko Brajković hitcima iz vatrenog oružja smrtno su ranili jugoslavenskog ambasadora Vladimira Rolovića koji je preminuo osam dana poslije.

Kao najbrojniju i najaktivniju „diverzantsko-terorističku” organizaciju navode HRB s centrom u Australiji.

S druge strane, ono čega su se bojale jugoslavenske vlasti bilo je povezivanje unutarnjeg neprijatelja s neprijateljskim dijelom emigracije. U tom pogledu spominju da je emigracija nudila suradnju komunistima svoje nacije u vezi s idejom nacionalne pomirbe. U tom je kontekstu najviše djelovala organizacija HNO – Hrvatski narodni odbor, i njezin lider Branimir Jelić.¹⁰²⁴ Služba je i u ovom razdoblju zapazila pokušaje međusobna povezivanja i ujedinjavanja raznih neprijateljskih emigrantskih organizacija i grupa, prije svega kod neprijateljskih dijelova hrvatske, srpske i albanske emigracije.

Što se tiče budućega djelovanja neprijateljske emigracije, očekivali su pojačanu aktivnost emigracije među jugoslavenskim radnicima u inozemstvu, razvijanje novih oblika propagande i organiziranje drugih oblika subverzivne aktivnosti u zemlji, „uz nastojanje da ostvari od ranije poznate ambicije i planove – prenošenje svog delovanja u zemlju”. SDB je očekivao da će i strane obavještajne službe intenzivirati rad prema Jugoslaviji pa su zbog svih tih procjena modificirali svoje kratkoročne programe i aktivnost usredotočili na otkrivanje novih neprijateljskih žarišta, praćenje i produbljivanje saznanja o već otkrivenim centrima neprijateljskoga djelovanja i na dokumentiranje neprijateljske djelatnosti radi „poduzimanja energičnih mjera na sprečavanju svih vidova neprijateljske aktivnosti”.

Strane obavještajne službe

Prema analizi SDB-a, „ton” cjelokupnoj neprijateljskoj aktivnosti daju blokovski sistemi i njihove obavještajne službe koje u većini neprijateljskih emigrantskih organizacija i grupa imaju ugrađenu agenturu. Ističu da se zbog toga aktivnost neprijateljskog dijela emigracije i na Zapadu i na Istoku najčešće ne može promatrati odvojeno od namjera i aktivnosti blokovskih sistema i njihovih obavještajnih službi. Navode da se i unutrašnji neprijatelj svojom aktivnošću i sam uklapa u dugoročne političke i vojne ciljeve blokovskih snaga, podržavanjem i ohrabrivanjem aspiracija vanjskog neprijatelja i traženjem njegove podrške za svoju aktivnost u zemlji.

Analizirajući djelovanje stranih obavještajnih službi, diplomatsko-konzularnih i drugih misija u SFRJ, ističu da su njihova stajališta u vezi s 21. sjednicom i obračunom s hrvatskim proljećem „da je u pravom trenutku preduzet ‘pozitivan’ korak koji će Jugoslaviju sačuvati jedinstvenom, zašto su zainteresovani i Zapad i Istok radi balansa”. SDB ističe da vanjske službe i misije smatraju da se gušenje pokreta u Hrvatskoj moglo postići zahvaljujući isključivo autoritetu i državničkoj sposobnosti predsjednika Tita. Napominje se da istodobno

¹⁰²⁴ Hrvatski narodni odbor (HNO) hrvatska je emigrantska organizacija osnovana 1952. u Münchenu koja se zalagala za uspostavu suverene hrvatske države i autonomiju BiH u sklopu Hrvatske. Njezin je predsjednik bio dr. Branimir (Branko) Jelić, a nakon njegove smrti 1972. na dužnost predsjednika stupio je njegov brat Ivan. Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, *Iseļjena Hrvatska* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga; Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2005), str. 384-390.

izražavaju zabrinutost za posttitovsku Jugoslaviju, odnosno za odnose u zemlji koji će nastati kada se on jednoga dana povuče ili umre. Predstavnici SSSR-a ocjenjivali su da nema opasnosti za socijalizam u Jugoslaviji dok je Tito na njezinu čelu i da se odlukama 21. sjednice Predsjedništva SKJ „otklanaju deformacije sistema samoupravljanja na koje su oni stalno upozoravali”. Navode i da američki predstavnici ocjenjuju „da oni neće dozvoliti akcije koje bi sada vodile cepanju Jugoslavije ili njenom većem prilaženju Zapadu, jer bi time izazvali kontrapritisak SSSR”. U analizi SDB-a govori se da Amerikanci također smatraju da bi represija prema smijenjenim rukovodiocima u SR Hrvatskoj bila loše primljena na Zapadu jer bi to Jugoslaviju približilo SSSR-u.

Stanje, položaj i mogućnosti SDB-a

SDB u svojoj analizi upozorava da efekti neprijateljske djelatnosti ne ovise samo o intenzitetu aktivnosti neprijatelja i o suprotstavljanju SDB-a takvoj aktivnosti nego i o ukupnome stanju društvenih odnosa u Jugoslaviji i načinu rješavanja društvenih proturječnosti. Ako je rješavanje društvenih problema sporije i manje vidljivo, efekti su neprijateljske djelatnosti jači, smatrali su u SDB-u.

U dokumentu se navodi što sustav sigurnosti čini u borbi protiv navedenih neprijatelja i neprijateljskih tendencija te su davane procjene o realnoj snazi SDB-a u toj borbi. Istaknuto je da su za otkrivanje novih agenata ili konkretnih akcija nekih neprijateljskih centara, a napose za osiguravanje od iznenadne agresije, kao i za prodore jugoslavenskih službi u pojedine obavještajne centre većina istočnih i nekih zapadnih zemalja, postojeće operativne pozicije SDB-a nedovoljne. Neke od njihovih pozicija stagniraju ili slabe, a nije bilo dovoljno akcija za stvaranje novih. Općenito nedovoljno jakima smatraju svoje pozicije u ekstremističkim organizacijama i grupama, zbog čega SDB nije kadar spriječiti svaku terorističku akciju. Zbog toga još uvijek nisu otkrili ni organizatore ni izvršitelje nekih diverzija u zemlji. Aktivnosti emigracije u prekomorskim zemljama prate službe Saveznog sekretarijata za inostrane (vanjske) poslove (SSIP), ali – prema ocjeni SDB-a – s nedovoljnim snagama. Pozicije su SDB-a u prekomorskim zemljama minimalne.

Događaji u 1971. godini na vidjelo su izvukli i neka bitna pitanja društvenog položaja SDB-a i odraza toga na njezinu efikasnost. Naglašava se da je Služba u tom razdoblju bila na određeni način politički blokirana. Naime, SDB prema pojedincima koji su tada započinjali s onim što su u Službi smatrali neprijateljskim djelovanjem „u našim vlastitim institucijama u SK” nije mogla započeti svoju zaštitnu aktivnost (obradu) ako prethodno iz vrha Partije nije bila izrečena politička kvalifikacija kojom bi se dalo zeleno svjetlo za pokretanje takvih obrada. Navode da su se zbog toga pojedinci – „nosioci protivustavne aktivnosti – pokrivali autoritetom foruma ili društveno-političkih organizacija” kojima su pripadali ili autoritetom nekoga visokog saveznog ili republičkog dužnosnika, a da se, s druge strane, Služba pretjerano čuvala „da ne počini greške koje su 1966. godine osudjene na IV plenumu CK SKJ” i da zbog toga svega nije poduzimala potrebne represivne mjere.

Navodi se da je dolazilo čak i do takve situacije da je Služba prekidala neku konkretnu mjeru prema „utvrđenom neprijatelju, kad ju je ta mera /npr. praćenje/ dovela i do nekog funkcionera”.

Navodi se da je u posljednjim godinama osuda Službe i njezinih metoda stalno „visila u zraku” i da je to bilo „podgrijavano” javnim stajalištima pojedinih partijskih i državnih dužnosnika. Često su se na adresu Službe javno upućivale „nearthodovane optužbe, stvarale se ‘afere’, izražavala se sumnja u ustavnost njenog delovanja”, što je unosilo nemir među postojeće zaposlenike Službe „od kojih i neki kvalitetniji gube volju da ostanu u Službi i traže prijevremenu mirovinu ili izbjegavaju rizike”. S druge pak strane, novi, kvalitetniji kadrovi teško se odlučuju priključiti Službi, mnogi suradnici više ne žele kontakt s „prokazanom” Službom, a i novi se zbog istih razloga teško angažiraju. Zbog svega toga u ovoj analizi upozoravaju da je za afirmaciju Službe nužna javna podrška društveno-političkih čimbenika.

Akutno je bilo i pitanje kadra, za koji se kaže da ga nema dovoljno, odnosno da nema planskog i adekvatnog kadrovskog obnavljanja, a da se istodobno očekuje veći odljev postojećih starih kadrova nakon donošenja novog zakona o mirovinama. Navode da je problem i to da se od kadra koji radi, ili bi trebao doći raditi u SDB, zahtijeva više nego od kadrova u drugim organima unutrašnjih poslova, a da su jednako plaćeni i da je, za razliku od onih čije je djelovanje javno vidljivo, njima uskraćeno javno priznanje za rad.

U dokumentu se navodi da je SDB suočen s nizom pitanja vlastita razvoja i usavršavanja. Riječ je prije svega o prevladavanju stanja u kojemu Služba pretežno registrira i prati neprijateljsku aktivnost, a manje prodire u sama žarišta neprijateljskih akcija i razbija ih. Promjene u tome smjeru pretpostavljale su i određena materijalna ulaganja za modernizaciju Službe.

Ističe se da je SDB-u situaciju dodatno otežavao i problem pravnog sustava. Navode da zbog nepotpune zakonske regulacije, posebno u područjima izvan domene SDB-a, imaju problem u svojem svakodnevnom radu. Navodi se da je SDB često doveden u situaciju da se suprotstavlja ili bar da prikuplja podatke i izvještava o aktivnostima koje nisu u njegovu djelokrugu. To utječe na pojavljivanje čestih slučajeva neefikasnosti i „lišava društvo onih kapitalnih saznanja o neprijatelju do kojih se može doći jedino sredstvima službe”. Smatraju da je u predstojećemu zakonskom reguliranju u skladu s usvojenim ustavnim amandmanima nužno zakonom regulirati odgovornosti u sferi društvene samozaštite te djelokrug svake službe. Napominju da Krivični zakonik nije dovoljno pratio promjene u društvenom sistemu i da je u pojedinim svojim dijelovima ili odredbama zastario. Spominje se i nedovoljno angažiranje na polju zaštite ustavnog poretka pravosudnih tijela. Kao glavni problem navode pitanje adekvatnog osposobljavanja istražnih sudaca za vođenje istraga protiv počinitelja kaznenih djela protiv naroda i države.

Sigurnosno-obavještajno-represivni epilog 1971. godine

Završna sigurnosno-obavještajna analiza SDB-a dala je naslutiti što će se dogodati u budućnosti Hrvatske i Jugoslavije. Analize SDB-a, kao i SDS-a na republičkoj razini, uvelike su usmjerivale sudbinu pojedinaca koji bi se u tim analizama podveli pod neku od navedenih neprijateljskih kategorija. Služba je bila glavni instrument provođenja poslijeproljećarske represije. Njihove istrage i zaključci vodili su do montiranih sudskih postupaka prema akterima hrvatskoga proljeća. Samo nekoliko dana nakon pisanja ovog dokumenta, 6. siječnja 1972., podignuta je kaznena prijava protiv jedanaestorice intelektualaca (protiv Marka Veselice, Šime Đodana, Ante Bruna Bušića, Vlade Gotovca, Hrvoja Šošića, Joze Ivičevića-Bakulića, Zvonimira Komarice, Ante Glibote, Ante Bačića, Vlatka Pavletića i Franje Tuđmana) koji su 11. siječnja i uhićeni.¹⁰²⁵ Od navedenih tada jedino nije bio uhićen Bušić jer je to učinjeno još mjesec dana prije (12. prosinca 1971.), vrlo brzo nakon što su uhićeni i istaknuti studentski vođe: studentski prorektor Sveučilišta u Zagrebu Ivan Zvonimir Čičak, predsjednik Saveza studenata Zagreba Dražen Budiša, potpredsjednik Saveza studenata Zagreba Goran Dodig i Ante Paradžik, predsjednik Saveza studenata Hrvatske.¹⁰²⁶

Hrvatski intelektualci i studenti optuživani su i osuđivani zbog javno ili privatno izražavanog mišljenja koje je vlast proglašavala nepoćudnima. Osuđivani su jer su izražavali sumnju u politiku središnjih saveznih vlasti, a glavna je optužba bila da su tajnim i javnim istupima širili kontrarevolucionarnu tezu da je Hrvatska izložena eksploataciji u SFRJ. Pojavljuju se tu optužbe za „veze s ustaškom emigracijom”, kao i za poticanje studentskih vođa na štrajkove, a osnivanje ogranaka Matice hrvatske tretirano je kao kontrarevolucionaran čin.¹⁰²⁷ Republički sekretarijat za unutrašnje poslove SRH, pod čijom je ingerencijom djelovao SDS, u travnju 1972. sastavio je „Izvještaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske” u kojem je analiziran rad Matice hrvatske i njezinih ogranaka.¹⁰²⁸ Taj je izvještaj poslužio za provođenje montiranih sudskih progona. Glavni je zaključak izvještaja bio da je Matica prerasla u udruženje za ostvarivanje kontrarevolucionarnih ciljeva, odnosno u političku organizaciju, što je u komunističkome sustavu bilo strogo zabranjeno.

Godine 1971. broj sudskih procesa zbog „političkog kriminala” (553) izjednačio se s brojem kaznenih djela iz te kategorije u pet prethodnih godina. Najveći broj tih prijava stigao je upravo u prosincu te godine. Istodobno je na SRH 1971. otpadalo 54 % ukupnoga broja slučajeva iz čitave Jugoslavije, a prije je taj postotak uvijek bio manji od 23 %.¹⁰²⁹

¹⁰²⁵ Mato Artuković, Ljubomir Antić, *Sudski progoni dr. Marka Veselice: dokumenti* (Zagreb; Slavonski Brod, 2013), str. 59.

¹⁰²⁶ Uhapšeni Čičak, Budiša i Dodig, *Borba* 49, br. 341 (13. prosinca 1971.): str. 6; Paradžik se prijavio – Gotovac suspendiran, *Borba* 49, br. 342 (14. prosinca 1971.): str. 5.

¹⁰²⁷ Vidjeti npr. kaznenu prijavu protiv navedenih jedanaest intelektualaca od 6. siječnja 1972. Artuković, Antić, *Sudski progoni dr. Marka Veselice*, str. 59-88.

¹⁰²⁸ HR-HDA-1567. MH, 2.6.3. Izvještaji o radu, Izvještaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske, travanj 1972., (kut. 98). Vidjeti i objavljeni dokument u Jelena Hekman, ur., *Izvještaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske* (Zagreb: Matica hrvatska, 2002).

¹⁰²⁹ Osuđeno 130 osoba zbog političkog kriminala, *Borba* 50, br. 128 (11. svibnja 1972.): str. 6.

Broj će se prijava za politički kriminalitet u SRH 1972. povećati za četiri puta s ukupnim brojem od 2378 prijava, od čega su 743 završene osuđujućom presudom.¹⁰³⁰

Vladajuća komunistička partija (SKJ) ponovno će uvesti jači pritisak na društvo i pojačati nadzor nad njime. U svojevrsnoj restalinizaciji,¹⁰³¹ vrh SKJ ponovno je uspostavio čvrst politički i državni monopol u čitavoj Jugoslaviji, a u svojim je redovima proveo čitke liberalnijih političara, što je najradikalnije bilo provedeno u Hrvatskoj.¹⁰³² Smijenjeno hrvatsko partijsko vodstvo s Mikom Tripalom i Savkom Dabčević Kučar na čelu nije kazneno gonjeno, ali su bili prisilno umirovljeni, potpuno maknuti iz javnoga života te su bili pod stalnim nadzorom sigurnosnih službi. U kasnijim analizama djelovanja „unutrašnjeg neprijatelja“ najčešće će se o njima i njihovim istomišljenicima govoriti kao o zagovornicima ideologije maspoka (masovni pokret).

Hrvatski nacionalni pokret značio je opasnost za vladajući poredak koji će od tada najrigoroznije djelovati protiv njega, pogotovo protiv povezivanja unutrašnjeg i vanjskog neprijatelja. Hrvatska politička emigracija uistinu se pokušavala povezivati s protivnicima komunističkoga režima u domovini. Radikalni dio emigracije pokušavao je pak u Jugoslaviji provesti i neke diverzantsko-terorističke akcije kojima se željela nanijeti šteta jugoslavenskom gospodarstvu, ali i istaknuti nezadovoljstvo hrvatskog naroda u SFRJ, što je bio i primarni cilj.¹⁰³³ Najradikalniji takav slučaj dogodio se brzo nakon gušenja hrvatskoga proljeća. U lipnju 1972. devetnaest gerilaca Hrvatskog revolucionarnog bratstva (HRB) ušlo je preko teritorija Austrije u Jugoslaviju i iskrcalo se u središnjoj Bosni u blizini Bugojna na području planine Raduše sa svrhom da pokrenu pobunu protiv komunističke jugoslavenske vlasti.¹⁰³⁴ Ta će aktivnost maksimalno alarmirati ionako izrazito osjetljiv jugoslavenski sigurnosni sustav. Vlast je alarmirala sve razine Saveza komunista, poduzela je hitne mjere na svim razinama i u svim su sredinama organizirane teritorijalne čete i postavljane su straže u svim institucijama i većim industrijskim pogonima. Bio je to poticaj za pokretanje najsnažnije borbe protiv hrvatskog nacionalizma. Rezultat su bile brojne sigurnosne i represivne operacije koje su uglavnom završile uhićenjima i sudskim presudama.¹⁰³⁵

Osim jačanja pritiska na društvo unutar granica Jugoslavije, komunistička je vlast pokrenula i novu doktrinu u djelovanju protiv neprijateljske emigracije. Bila je to doktrina

¹⁰³⁰ HR-HDA-1220. CK SKH, Izvršni komitet Predsjedništva CK SKH, Pravosuđe (kut. 53), „Izveštaj o radu Javnog tužilaštva Hrvatske u 1976. g.“, ožujak 1977., str. 23.

¹⁰³¹ Radina Vučetić, *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka* (Beograd: Clio, 2016), str. 383.

¹⁰³² Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji: od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga, 2006), str. 464.

¹⁰³³ Valentina Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“, *Polemos* 22 (2019), br. 1-2: str. 23.

¹⁰³⁴ Takozvana bugojanska skupina, organizirana je u HRB-ovoj operaciji „Fenix“, a jugoslavenska Služba državne sigurnosti skupinu je nakon mjesec dana neutralizirala u operaciji „Raduša“. Petnaestorica su gerilaca ubijena, a četvoriци je suđeno u Sarajevu i osuđeni su na smrtne kazne, osim Ludviga Pavlovića koji je zbog mladosti dobio 20 godina zatvora. Opširnije o Hrvatskom revolucionarnom bratstvu i akciji „Fenix“ vidjeti Bože Vukušić, *HRB: Hrvatsko revolucionarno bratstvo: rat prije rata* (Zagreb; Zadar; Melbourne: Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništa; Hrvatska uzdanica; Hrvatski list; Hrvatski vjesnik, 2010).

¹⁰³⁵ Ivan Stanić, *Zatvor u zatvoru: Stara Gradiška 1971. – 1991.* (Zagreb: Plava Rijeka, 2005), str. 64-65.

intenzivnog i ciljanog likvidiranja pojedinaca u emigraciji. Prebacivanje „borbe” izvan granica Jugoslavije i pojačano nasilje koje je režim provodio vani imalo je za svrhu emigranti- ma i svim neprijateljima režima pokazati da se ne mogu skriti od ruke vlasti.¹⁰³⁶

Slomom hrvatskoga proljeća Služba državne sigurnosti ponovno će dobiti jaču ulogu u državnom poretku, a sam njezin kadar drastično je povećan. Prije 21. sjednice Predsjedništva SKJ (prosinao 1971.) Služba je u SRH imala oko 300 ljudi i taj se broj udvostručio do početka 1977., a ujedno je procjenjivano i planirano da se kadar do 1980. proširi na 973 osobe.¹⁰³⁷ Ovi podatci jasno pokazuju da se nakon sloma hrvatskog proljeća, osim povećanja izravne represije uhićenjima, u čitavoj Jugoslaviji, a posebno u Hrvatskoj pojačao nadzor nad društvom, koji se očitovao u još snažnijoj infiltraciji Službe državne sigurnosti u sve pore života. Gotovo svaka institucija u SFRJ, bila ona državna, društvena, kulturna ili sportska, bila je neposredno pokrivena barem jednim djelatnikom ili suradnikom SDS-a, što je bilo vraćanje na praksu UDBA-e iz prijašnjega razdoblja.¹⁰³⁸

Osim toga, politički je vrh dobrim dijelom prihvatio prijedloge SDB-a i išao je u reformu kaznenog zakonodavstva koje je mijenjano sredinom 70-ih godina prošloga stoljeća. Naime, potkraj 1976. donesen je novi Krivični zakon SFRJ koji je zamijenio Krivični zakonik FNRJ donesen još 1951.¹⁰³⁹ I novi je zakon sadržavao odredbe vezane za politički kriminalitet koje su bile opisane u glavi XV. novoga zakona. Također, kao što je Služba naglašavala, ubuduće se mnogo više pazilo pri izboru sudaca i javnih tužitelja. U politički motiviranim sudskim procesima koji su zaredali od početka 70-ih godina 20. st. Služba je imala posebnu ulogu. Kako svjedoči Ivan Stanić, Služba je trebala naći podobne i poslušne istražne suce, a potom i pouzdane javne tužitelje koji će na temelju njihovih konstrukcija sastaviti „dobru” optužnicu. Usto, trebalo je izabrati i predsjednika sudskog vijeća koji će biti spreman izreći kaznu dogovorenu u partijsko-političkim krugovima.¹⁰⁴⁰ Do sredine sedamdesetih u tužiteljstvu više nisu radili ni Slobodan Budak ni Ljudevit Dežmar, nego uglavnom Partiji odani i Službi pouzdani javni tužitelji. Štoviše, sredinom sedamdesetih svi javni tužitelji i njihovi zamjenici bili su osobe od posebnog povjerenja političke vlasti, odnosno Saveza komunista. Prema podacima iz 1976. na području SR Hrvatske od ukupno 300 javnih tužitelja i njihovih zamjenika na svim trima razinama (republičkoj, okružnoj i općinskoj) njih 258 (86 %) bili su članovi Saveza komunista. Oni koji nisu bili članovi SK bili su temeljito provjeravani i morali su odgovarati kriterijima moralno-političke podob-

¹⁰³⁶ Opširnije o tome vidjeti Christian Axboe Nielsen, *Yugoslavia nad Political Assassinations: The History and Legacy of Tito's Campaign Against the Émigrés* (London; New York: I. B. Tauris, 2020), str. 111-137.

¹⁰³⁷ HR-HDA-1220. CK SKH, Predsjednik CK SKH, Sigurnosno-politička situacija u SRH i SFRJ (kut. 1), 01-1, SP, 1977., „Magnetofonski snimak sastanka održanog 17. 1. 1977. god. u zgradi Sabora SRH”, str. 72.

¹⁰³⁸ O ranijem razdoblju djelovanja sigurnosnih službi (Ozne i Udbe) u Hrvatskoj vidjeti: Zdenko Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udbe u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, knjiga 1 i 2 (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019).

¹⁰³⁹ Krivični zakonik Federativne Narodne Republike Jugoslavije, *Službeni list FNRJ*, br. 13/1951.; Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, br. 44/1976.

¹⁰⁴⁰ Stanić navodi da je zbog nepoštivanja Krivičnog zakona i Zakona o krivičnom postupku te općeg pritiska na sudski sustav, osobno na pojedine suce, veći broj sudaca na svim razinama podnosio ostavke, čak pod cijenu vlastite egzistencije. Stanić, *Zatvor u zatvoru*, str. 28.

nosti te su za svoje imenovanje morali dobivati odobrenje, odnosno suglasnost društveno-političke zajednice, odnosno odgovarajuće organizacije Saveza komunista.¹⁰⁴¹ Treba napomenuti da su na najvišoj razini, Javnom tužilaštvu Hrvatske, svi dužnosnici bili članovi SK, te da su to bili svi javni tužitelji, i okružni i općinski.¹⁰⁴² Što se pak nacionalnog sastava tiče, isti izvještaj navodi da je od osamnaest nositelja javnotužilačke dužnosti u Javnom tužilaštvu Hrvatske (najviša razina) bilo dvanaest Hrvata (66,7 %), pet Srba (27,8 %) te jedan Slovenac (5,5 %). U okružnim javnim tužilaštvima od 132 nositelja javnotužilačke dužnosti 104 su bili Hrvati (78,8 %), 23 Srbi (17,4 %) i pet ostalih nacionalnosti (3,8 %). Na općinskoj razini od 150 nositelja dužnosti bilo je 120 Hrvata (80 %), 21 Srbin (14 %) i devet osoba ostalih nacionalnosti (6 %).¹⁰⁴³ Na razini SFRJ također je bila riječ o vrlo visokom postotku članova SK među javnim tužiteljima. Prema podacima iz 1979., od ukupno 1499 javnih tužitelja i njihovih zamjenika, njih 1405 (94 %) bili su članovi SK. Stanje među sucima bilo je slično, iako je, prema stajalištu Predsjedništva CK SKJ, na razini SFRJ bio nedovoljan broj članova SK među sucima. Prema podacima iz 1979., od ukupno 4834 suca u SFRJ, njih 3803 (79 %) bila su članovi SK.¹⁰⁴⁴

Stalni nadzor političke policije nad društvom uzrokovat će širenje straha i defetizma među stanovništvom.¹⁰⁴⁵ Budući da se gotovo svako javno zauzimanje za hrvatski nacionalni interes tretiralo kao nedopustivi nacionalizam, iduća gotovo dva desetljeća obilježit će tzv. hrvatska šutnja. Dokument čiji se prijepis ovdje objavljuje dao je nagovijestiti upravo takav epilog sloma hrvatskog proljeća.

Izvori i literatura

Arhivsko gradivo

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HR-HDA)

HR-HDA-1220. Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (CK SKH)

HR-HDA-1561. Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH)

HR-HDA-1567. Matica hrvatska (MH).

¹⁰⁴¹ HR-HDA-1220. CK SKH, Izvršni komitet Predsjedništva CK SKH, Pravosuđe (kut. 53), „Izvještaj o radu Javnog tužilaštva Hrvatske u 1976. g.“, ožujak 1977., str. 121, 123; 02/3, pov. 230/1, 1977., „Javno tužilaštvo Hrvatske – reimenovanje šest zamjenika javnog tužioca Hrvatske“.

¹⁰⁴² HR-HDA-1220. CK SKH, Izvršni komitet Predsjedništva CK SKH, Pravosuđe (kut. 53), „Izvještaj o radu Javnog tužilaštva Hrvatske u 1976. g.“, ožujak 1977., str. 123.

¹⁰⁴³ *Isto.*

¹⁰⁴⁴ HR-HDA-1220. CK SKH, Predsjednik CK SKH, ONO i DSZ (kut. 13), 01-1, str. pov. 521/1, 1979., PCK SKJ, „Informacija o nekim pitanjima kretanja političkog kriminala, mestu i ulozi pravosudnih organa na njegovom suzbijanju i kadrovskoj i organizacijskoj osposobljenosti ovih organa za zadatke u uslovima krizne situacije i u ratu“, str. 5.

¹⁰⁴⁵ Stanić, *Zatvor u zatvoru*, str. 22.

Službena glasila i tisak

Borba (Zagreb), 1971, 1972.

Službeni list FNRJ/SFRJ (Beograd), 1951, 1976.

Literatura

Artuković, Mato, Antić, Ljubomir. *Sudski progoni dr. Marka Veselice: dokumenti*. Zagreb; Slavonski brod, 2013.

Axboe Nielsen, Christian. *Yugoslavia nad Political Assassinations: The History and Legacy of Tito's Campaign Against the Émigrés*. London; New York: I. B. Tauris, 2020.

Baletić, Milovan, Židovec, Zdravko, ur. *Deseta sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisnika): Zagreb, 15, 16. i 17. siječnja 1970*. Zagreb: Vjesnik, 1970.

Čizmić, Ivan, Sopta, Marin, Šakić, Vlado. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga; Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2005.

Hekman, Jelena, ur. *Izvještaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002.

Korać, Ljubiša. *Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943-1978*. Beograd; Zagreb: Arhiv Jugoslavije; Globus, 1981.

Mihaljević, Josip. „Gotovac, Vlado, ur. Hrvatski tjednik, 1971. Časopis”. *COURAGE Registry*, 2018. Pristupljeno 25. svibnja 2021., <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n14543?hr>.

Perušina, Valentina. „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji” *Polemos* 22 (2019), br. 1-2: str. 13-37.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Radelić, Zdenko. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, knjiga 1 i 2. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.

Stanić, Ivan. *Zatvor u zatvoru: Stara Gradiška 1971. – 1991*. Zagreb: Plava Rijeka, 2005.

Šajnović, Luka. „Gospodarska pozadina Hrvatskog proljeća: Zajedničko nastupanje hrvatskog političkog rukovodstva i suvremenog tiska”. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2019.

Vučetić, Radina. *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*. Beograd: Clio, 2016.

Vukušić, Bože. *HRB: Hrvatsko revolucionarno bratstvo: rat prije rata*. Zagreb; Zadar; Melbourne: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva; Hrvatska uzdanica; Hrvatski list; Hrvatski vjesnik, 2010.